

Inetimologikus magánhangzók a magyar helynevekben

1. A magyar nyelvtörténet és főképpen a magyar hangtörténet kutatói számára az inetimologikus hangok problémaköre szorosán összeforrt NYIRKOS ISTVÁN professzor úr nevével. Ünnepeztünk két monográfiát is szentelt ugyanis a kérdésnek: önálló kötetekben dolgozta fel az addig átfogó vizsgálatban nem részesült inetimologikus mással-, majd magánhangzókat (NYIRKOS 1987, 1993). Minthogy érdeklődésem középpontjában mostanság a régi helyneveinkben megfigyelhető hangtani jelenségek állnak, önként adódott a Nyirkos tanár urat köszöntő írásom témája: vajon milyen mértékben jellemzik a régi helyneveinket (azok közszói és főképpen tulajdonnévi lexémáit) a szerves hangok megjelenése, mutatkoznak-e számottevő különbségek a közszavakbeli előfordulásokhoz képest. Az ötletet szándékká végül is az a tény érlelte, hogy a helynevek mind-ezidáig ilyesfajta vizsgálatban kevésbé részesültek: KISS LAJOS „Földrajzi neveink nyelvi fejlődése” című munkájának (1995) e témakört érintő néhány oldalnyi összefoglalásán és KESZLER BORBÁLÁNAK a korai jövevényszavakban megfigyelhető szókezdő mássalhangzó-torlódások feloldását (azaz az inetimologikus hangok problémakörének egy részterületét) taglaló munkájának (1969) helynévi vonatkozásain kívül nemigen találtam más idevágó írást. Márpedig aligha lehet kétséges, hogy az egyes hangtörténeti jelenségeknek a helynevekre is kiterjesztett vizsgálata — különösen nyelvünk korai időszakaira nézve — számos új eredménnyel gazdagíthatja nyelvtörténeti ismereteinket (ahogyan erre többek mellett maga NYIRKOS ISTVÁN is felhívta a figyelmet; vö. 1997: 256).

A lexémák eredeti hangszerkezete megváltozhat egyrészt azért, hogy bizonyos hangok eltűnnek belőlük, vagy beleolvadnak a környező magán-, illetve mássalhangzókba, és másrészt az is szerkezeti módosulásokat okoz, ha a szó hangsora új hanggal, hangokkal bővül. Írásom ugyan főképpen a hangoknak a lexémákba való bekerülésével foglalkozik, ám nem tekinthetjük át ezt a problémakört anélkül, hogy egyes hangszerkezeti módosulások kapcsán ne érintenénk (olykor csupán utalásszerűen, máskor kissé részletezőbben) a hangok kiesésének problematikáját is. A két jelenség ugyanis többnyire egymással szoros rendszer-tani összefüggéseket mutat: az együttes tárgyalásuk segíthet megérteni a hangok bekerülésének, vagyis az inetimologikus hangok keletkezésének az okait is. Példáim között elsősorban tulajdonnévi, helynévi lexémák szerepelnek a korai (rit-

káiban a kései) ómagyar korból, de a közszavakkal való párhuzamba állításra — néhány példa segítségével — többnyire ugyancsak törekedtem. Az adatok forrásul részben az a közel 12 ezer lexémát tartalmazó hang- és helyesírás-történeti adatbázis szolgált, amelynek felépítéséről, jellegéről, felhasználási lehetőségeiről HOFFMANN ISTVÁN számolt be a B. Gergely Piroskát köszöntő kötet hasábjain (2002). Feldolgoztam emellett a „Földrajzi nevek etimológiai szótára”-nak valamennyi olyan adatát is, amely az adott helynév hangszerkezetének módosulását, elsősorban persze a hangok betoldódását mutatta.

2. A magyar hangtörténeti szakirodalom inetimologikusnak nevezi azokat a hangelemeket, „amelyeknek nincs etimológiai előzményük; az etimonhoz, illetve a szó eredeti hangszerkezetéhez képest valamilyen oknál fogva többlehangként jelentkeznek” (NYIRKOS 1987: 12, de lásd még MNyT. 132 is, ahol anorganikus elemek terminus alatt az ilyen hangok keletkezésének homályosságán van a hangsúly).

In etimologikus magánhangzókkal a lexémák hangsúlyos és hangsúlytalan szótagjaiban egyaránt találkozhatunk. Az alábbiakban az egyes fonetikai helyzeteknek megfelelően igyekszem bemutatni a jelenséget. Előzetesen csupán annyit szükséges megjegyezni, hogy az inetimologikus magánhangzók létrejöttének fő okaként a közszavakhoz hasonlóan a tulajdonnévi lexémákban is a mássalhangzó-torlódás feloldásának igényét jelölhetjük meg. Magánhangzók más ok miatt csak szórványosan kerültek be a helynevekbe: analogikus tövélhangzót láthatunk például a német személynévből alakult *Dág* és *Dég* helynevek régi *Dagu* (1222: *Dagu*) és *Degü* (1138/329: *Degu*) hangalakot tükrözőtő adatainak a végén.¹ Alakkeveredés (és a közeli *Oroszi* helynév hatása) magyarázhatja a *Ruszka* helynév *Oroszka* (1220/550: *Vruzca*) alakváltozatát. Téves felbontás (a névelő névhez vonódása) okozta a személynévi eredetű *Radvány* (1325: *Radván*) későbbi-mai *Aradvány* (1796: *Aradvány*) hangalakjának és a név kezdő inetimologikus *a* elemének a létrejöttét.

2.1. Közismert hangtörténeti megállapítás, hogy a magyar nyelv — mintegy ősi sajátosságát megőrizve — a szó elején a torlódó mássalhangzókat elkerülni, illetve jövevényelemekben megszüntetni igyekszik. Nyelvünknek ez a törekvése a korai ómagyar kor időszakában a mainál lényegesen erőteljesebben érvényesült, noha főképpen szláv jövevényiszavakkal és -nevekkel igen nagy mennyiségben érkeztek nyelvünkbe ettől eltérő struktúrájú elemek. A szóeleji

¹ Az adatok bemutatása során csupán azok betűhív formájára, illetőleg az őket tartalmazó oklevelek keletkezési évére voltam tekintettel. Forrást több okból sem jelöltem meg az egyes adatoknál: egyrészt ez nagy mértékben növelte volna a terjedelmet, másrészt az adatok a FNESz.-ben és a hangtörténeti adatbázis alapjául szolgáló Györfly-kötetekben (Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV.), az erre épülő Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból sorozat darabjaiban, illetőleg az ómagyar kori megyei helynévszótárakban (BÉNYEI–PETHŐ 1998, PÓCZOS 2001, TÓTH V. 2001 és RÁCZ A. 2003) az ottani névmutatók segítségével visszakereshetők.

mássalhangzó-torlódás kiküszöbölésére esetükben több megoldás is kínálkozott: bekerülhettek a lexémákba előtéhangok, illetőleg bontóhangok, vagy kieshetett a torlódó mássalhangzók egyike (erre vonatkozóan lásd például BÁRCZI 1958: 137–41, MNyT. 134–7, KESZLER 1969, NYIRKOS 1993: 29–80, UŐ 1996, illetve KISS LAJOS 1995: 7–8, 9–10, 19, 23). Az alábbiakban az előző két feloldási módot tárgyalom részletesen, a mássalhangzó-kieséssel történő feloldásra — lévén szorosabban a tárgyhoz nem tartozó jelenség — csupán érintőlegesen térek ki, mindössze néhány olyan példát említve, amelyekben az előbbiekkal váltakozva jelentkeznek.

A) A szakirodalom megállapításai szerint a szóeleji mássalhangzó-torlódások *b o n t ó h a n g g a l*, azaz a torlódó mássalhangzók közé iktatott magánhangzóval történő feloldása a leggyakrabban előforduló, a legerősebben ható feloldási mód volt a nyelvemlékes kor korai szakaszában éppúgy, mint a későbbi korszakokban. NYIRKOS ISTVÁN számításai szerint hatszor olyan gyakori ez a megoldás a közsókincs esetében, mint az előtéhanggal történő feloldás (vö. 1996: 205), de ennek kimagasló fölényét tapasztalta KESZLER BORBÁLA is a korai jövevénynevek körében (vö. 1969: 23–38). Magam a vizsgált helynévi korpusz alapján arra az eredményre jutottam, hogy a NYIRKOS által megállapított hatszoros gyakoriság a helynevekben még nagyobb: a bontóhang alkalmazása 7,5-szer meghaladja az előtéhanggal történő feloldás számarányát.

a) A bontóhang egyrészt azonos lehet a torlódást követő magánhangzóval, másrészt *i ~ ě* hang állhat ebben a pozícióban. A két lehetőség megoszlása a helynevekben igen egyenetlenül alakul. Az újonnan bekerülő magánhangzó az esetek óriási többségében (csaknem kivétel nélkül) a következő szótag magánhangzójával, illetőleg hosszú magánhangzó esetén annak rövid párjával azonos. Szláv eredetű helynévben oldotta fel a szókezdő mássalhangzó-torlódást a következő magánhangzóval azonos *o* (vagy némely esetekben talán az *u*) hang betoldódása a *Brodnó* (1438: *Brodno*) > *Borodnó*, a *Krosán* (1236: *Crusan*) > *Korosán* (1309: *Korosan*) vagy a *Szlopna* (1277: *Szlopna*) > *Szolopna* (1330: *Zolopna*) nevekben, az *a* bekerülése figyelhető meg a *Drány* (1229/550: *Dran*) > *Darány* (1437: *Daran*), *Gladna* (1454: *Gladna*) > *Galadna* (1371: *Galadnapataka*), *Graduc* (1302: *Graduch*) > *Garaduc* ([1328–49]: *Garaduch*), *Szlatna* (1263: *Zlathna*) > *Szalatna* ~ más hely neveként: *Szalatnya* (1245: *Zalatna*), *Szkacsány* (1271: *Scachan*) > *Szakacsány* (1310: *Zakachan*) formákban. Palatális hang toldódott be a torlódó mássalhangzók közé a *Bresztény* (1493: *Bresten*) > *Beresztény*, *Preszteg* (1180 k.: *Prezteg*) > *Pereszteg* (1332: *Huzyuperezteg*), *Predmér* (1193/278/18. sz.: *Predmer*) > *Peredmér*, *Szmrecsán* (1349: *Szmrecsan*) > *Szemericsén* (1272–90/299: *Zemerchen*), valamint a *Zrin* (1332–7: *zrin*) > *Zirin* (1328/481: *Ziryin*) stb. helynevekben.

A személynévből (többnyire szláv eredetű személynévből) alakult helynevek ugyanilyen módosulásait figyelhetjük meg az *u* vagy *o* betoldódását mutató

Bronka (1121/420: *Brunca*) > *Boronka*, *Kros* (+1244: *Krus*) > *Koros* (+1158: *Corus*), *Szmolya* (1222/550: *Shmula*) > *Szomolya* (1269: *Ighazoszumula*), az *a*-val bővült *Brakcsa* (1298/350: *Brakcha*) > *Barakcsa* (1269>343: *Barakcha*) > *Baracska* (1402: *Barachka*), *Drázs* (+1135/262/566: *Dras*) > *Darázs(i)* formákban, az *e* szerepel inetimologikus hangelemként a *Kresztéte* (1323/390: *Crezthe*) > *Keresztéte* (1299: *Kerezthe*), *Preszlény* (1280: *Prezlen*) ~ másik hely neveként: *Priszlány* (1156: *Prilscan* [ɔ: *Prisclan*]) > *Pereszlény* (1245: *Perezlen*) stb. alakulatokban.

Szép számmal említhetünk továbbá olyan helyneveket is, amelyeknek — az adatolás esetlegességei miatt — csupán a mássalhangzó-torlódás megszűnése utáni állapotát tudjuk adatokkal dokumentálni, ám e nevek etimológiája egyértelműen igazolja elsősztagi magánhangzójuk inetimologikus voltát. A *Baláca* (1271: *Balacha*) < szl. *Blaca* hn., *Baláta* (1331/347: *Balatafew*) < szl. *Blata* ~ *Blato* hn., *Haradnok* (1276/391: *Haradnak*) < szl. *Hradnik* hn., *Parasznya* (1336: *Parazna*) < szl. *Prosinja* hn., *Varannó* (1270: *Varano*) < szl. *Vranov* hn., *Zalaba* (1349: *Zalaba*) < szl. *Zloba* ~ *Sloba* szn., *Zalatnok* (1341: *Zalatnok*) < szl. *Zlatnik* hn., *Zalatna* (1388: *Zalatna*) < szl. *Zlatina* hn., *Zsadány* (1249: *Zwdan*) < szl. *Ždan* szn., valamint a *Doroska* (1240/355: *Doroska*) < szl. *Druško* szn., *Szomoga* (1270: *Scumuga*) < szl. *smuga* 'pocsolya, kis tó', a *Zubogy* (1282: *Zubud*) < szl. *Zbud* szn., illetőleg a palatális hangrendű *Bezenche* (1326: *Bezenche*) < szl. *Bzenica* hn., *Kelecsény* (1275: *Kelechen*) < szl. *Klečany* hn., *Herencsény* (1303: *Herenchen*) < szl. *Hrenčane* hn., *Kerepes* (1148/253: *Kerepes*) < szl. *Krepš* hn., *Kereplye* (1329: *Kereple*) < szl. *Kreplje* hn., *Kerpelény* (1488: *Kerpelen*) < szl. *Krpeljany* hn., *Perecsen* (1259/466: *Perechen*) < szl. *Prečany* hn., *Perecske* (1427: *Pereczke*) < szl. *Prečka* hn., *Szelepcsény* (1165 k.: *Selepchen*) < szl. *Slepčany* hn., *Terebes* (1254: *Terebes*) < szl. *Trebiš* szn. stb. nevek sorolhatók fel e helyütt.

b) Arra, hogy a torlódó mássalhangzók közé nem a következő szótagbelivel megegyező magánhangzó került, alig akad biztos példa. Ennek megítélését ugyanis több bizonytalansági tényező nehezíti. Egyrészt: a helyesírás következtelenségei, illetve a korban zajló nyíltabbá válási tendencia miatt általában sem egyszerű elkülöníteni az *ě*-vel vagy az *i*-vel történő feloldás eseteit. Másrészt: amennyiben a torlódást követő magánhangzó *i* vagy *e*, az inetimologikus hang mindkét feloldási szabálynak megfelel.² Csak a legritkább esetben lehet viszonylag egyértelmű, hogy a neutrális szabály érvényesülésével van dolgunk: ha az *i* ~ *ě* bekerülése olyan helynevekben látható, amelyek eredetileg mély hangrendűek

² Azaz igencsak nehéz lenne megmondani, hogy például a *Bezine* < *Bzine* (1345: *Bzina*) < szl. *Bzina* hn. vagy a *Terestyén* (1270/435: *Terestyanfolua*) < *Tristyán* (1267: *Tristian*) < *Tristianum* (lat. acc.) szn. esetében a neutrális szabály értelmében az *ě* vagy pedig a következő szótagbeli magánhangzó, azaz az *i* betoldása (s utóbb nyíltabbá válása) történt-e meg. A név eredeti vegyes hangrendűsége ebben a tekintetben nyilvánvalóan nem lehet mérvado.

voltak. A szláv *Trska* helynév szókezdő hármassalhangzó-torlódását *i* hang oldotta fel, amint ezt a mai *Tereske* helynév régi *Triska* (1219/550: *Triskai* szárm.) változata mutatja.

Ezt a jelenséget azonban nem szabad összetéveszteni azzal az esettel, amikor eredeti mély hangrendű szláv helynév helyén a magyarban a torlódás feloldása után magas hangrendű alakkal találkozunk. Ilyen esetekben ugyanis a szóeleji mássalhangzó-torlódást minden bizonnyal a következő magánhangzóval azonos minőségű hang oldotta fel, s utóbb hangrendi átcsapás eredményezte a palatális formát; vö. például szl. *Sl'ážany* hn. > m. *Szelezsény* (1275: *Zelesen*), szl. *Klačany* hn. > m. *Kelecsény* (1327: *Kelechen*), szl. *Smolná* hn. > m. *Szemelnye* (1250/355: *Zemelnya*). Hogy ez a folyamat valóban a fenti módon játszódhatott le, jelzik azok a helynevek, amelyekben a mássalhangzó-torlódás feloldásával közvetlenül létrejövő mély változat is adatható; vö. szl. *Hrasna* hn. > m. *Harasznya* (1219 k.: *Harazna*) ~ *Heresznye* (1384: *Heresnye*), szl. *Smolnik* > m. *Szomolnok* (1243/335: *Sumulnuk*) ~ *Szemelnek* (1327: *Semelnech*) stb.

c) Olykor látszólag hangátvetés oldotta föl a szóeleji mássalhangzó-torlódást. A fenti nagy számú példa alapján azonban inkább arra gondolhatunk, hogy ilyen esetekben is többnyire bontóhang szüntette meg a torlódást, s az ezáltal másodikká vált szótag magánhangzója a két nyílt szótagos tendencia működésének eredményeképpen kiesett (a közzsavakra vonatkozóan lásd ehhez BÁRCZI 1958: 138, MNyT. 135). Ilyen folyamatot gyaníthatunk a puszta személynévi *Galponya* (1350: *Galpuna*) < [**Goloponya*] < szl. *Glupona* szn., *Perbete* (1312: *Perbethe*) < [**Perebete*] < szl. *Pribeta* szn., *Perbenyik* (1323: *Perbenyk*) < [**Perebenyik*] < szl. *Pribenuk* szn. helynevekben, illetőleg a szláv eredetű *Perkupa* < [**Perekupa*] < *Prekupa* (1332–5: *Precupa*) < szl. *Prekopa* hn., *Perlak* < [**Perrelak*] < *Prelak* (1264/376: *Prelak*) < szl. *Prevlak* hn., *Perlep* (1354: *Perlep*) < [**Perelep*] < szl. *Prilep* hn., *Berzenke* (1427: *Berzenke*) < [**Berezenke*] < szl. *Brezinka* hn., *Görcsény* (1247/412: *Gurchen*) < [**Giricsény*] < szl. *Gričane* hn. névalakokban (ez utóbbiban labializációval is számolnunk kell). A nyílt szótagos alakváltozatot csak néhány névben tudom ugyan igazolni: vö. például *Szelemenc* < *Szelemenc* (1332–7: *Zelemench*) < szl. *Slemenca* hn., *Hardicsa* < *Haradicsa* (1454: *Haradicsa*) < szl. *Hradište* hn., de éppen ezek a biztos példák valószínűsíthetik a bontóhanggal történő feloldás lehetőségét a fentebb felsorolt helynevekben is.

d) Az előbbieken túl azonban okvetlenül számolnunk kell a bontóhangok kapcsán még egy feloldási lehetőséggel, amely — egyetlen köznévi lexemától eltekintve — ugyancsak kizárólag szláv eredetű vagy szláv személynévből alakult helyneveket érint. Köztudott, hogy a szláv szóbelseji *-ove-* ~ *-ovo-* ~ *-ave-* ~ *-avi-* ~ *-av-* hangkapcsolatoknak a magyarban rendre *-ó-* felel meg (lásd ehhez TÓTH V. 2001: 120). Az ilyen szerkezetű nevekben a szóeleji mássalhangzó-torlódást feloldó hangként minden esetben csakis *a*-val találkozunk; vö. például

szl. *dravec* > m. *daróc* (helynevekben is szép számmal adatolható ez a közszó: 1284: *Drauch*, 1326: *Drauch*; 1181/288//16. sz.: *Daroch*, 1224: *Daraus*, 1319 k.: *Darohc* stb.), szl. *Glogovec* hn. > m. *Galgóc* (1113: *Golguz*, vagy másutt: 1479: *Galgocz*), szl. *Plaveč* hn. > m. *Palócsa* (1269: *Paloucha*), szl. *Pravica* hn. > m. *Próca* (1271: *Procha*) > *Paróca* (1368: *Paróca*), szl. *Slavec* szn. > m. *Szalóc* (1327: *Zalouchhaza*), szl. *Slavek* szn. > m. *Szlók* (1271: *Zlouk*) > *Szalók* (más helyek adatai között: 1261/271: *Zalouk*, 1315: *Zalouk*),³ szl. *Trnovo* hn. > m. *Tarnó* (1355: *Tarnow*), szl. *Trnovec* hn. > m. *Tarnóc* (1262: *Tarnouc*), szl. *Trnavka* hn. > m. *Tarnóka* (1458: *Tarnoka*), szl. *Vrbovec* hn. > m. *Varbóc* (1298/390: *Worbouch*) stb. Ez a feloldási mód valamiképpen talán összefüggésben áll azzal a lehetőséggel, amelynek során a torlódást követő magánhangzóval azonos hang kerül be a név hangtestébe, de úgy vélem, az itt tárgyalt nevek nemcsak az etimológiai rokonságuk, hanem a bizonyos tekintetben hasonló hangszerkezeti felépítésük okán is külön említést igényelnek.

A szöveleji mássalhangzó-torlódás feloldásához és az így létrejött alak elterjedéséhez sokszor évszázadokra volt szükség. A feloldás elterjedésének egyenetlenségét bizonyítják azok az adatok, amelyek ugyanabban a névben a feloldott és a nem feloldott alakot nagyjából azonos időben mutatják (lásd ehhez KESZLER 1969: 5 is); vö. például *Brezna* (1427: *Nagbrezna*) > *Berezna* (1409: *Berezna*), *Gradna* (1312: *Gradna*) > *Garadna* ([1309–12]: *Garadna*) stb. Több esetben a feloldással keletkezett hangalak csupán időlegesnek bizonyult, s utóbb az eredeti, torlódást tartalmazó forma őrződött meg, amint ez például a mai *Brogján* (1293: *Brogen*) régi *Borogyán* (1295: *Baragan*) < szl. **Brodjane* hn., a mai *Gledény* régi *Geledény* (1319: *Geledun*) < szl. *Gladen* szn., a mai *Hrussó* régi *Hurusó* (1316: *Huruso*) < szl. *Hrušov* hn., a mai *Krasznok(vajda)* (1302>398: *Craznok*) régi *Karasznok* (1302/390: *Karaznuk*) < szl. *Krasnik* hn., a mai *Kvacsan* régi *Kovacsan* (1286/287: *Kouachan*) < szl. *Kvačany* hn., a mai *Slatnik* régi *Szalatnok* (1250: *Zalathnuk*) < szl. *Slatnik* hn. vagy a mai *Szkacsány* (1271: *Scachan*) régi *Szakacsány* (1310: *Zakachan*) < szl. *Skačany* hn. stb. nevekben látható. Valamennyi itt felsorolt helynév magyar–szláv kétnyelvű területen található, s minden bizonnyal a szláv nyelv folyamatos erős hatása és a magyar nyelvnek az ómagyar korhoz képest kisebb ellenállása magyarázhatja végső soron a torlódásos alakok fölénybe jutását. KESZLER BORBÁLA utalt arra dolgozatában, hogy noha „a mássalhangzó-torlódások feloldására irányuló hangtani tendencia az ómagyar kor elején az egész magyar nyelvterületen ható tendencia volt”, voltak olyan területek (a szélső részek: északon, nyugaton és délen), amelyek jobban türték a torlódásos alakokat, hiszen ezeken a területeken lényegesen több alkalom is adódott ilyen formák átvételére, mint a magyar nyelvterület középső részein (1969: 54).

³ A változás a személynév és a helynév hangalakjában egyaránt bekövetkezhetett; vö. 1310: *Zolouk* szn.

B) A szóeleji mássalhangzó-torlódás megszüntetésének másik módja az *előtét hangok* alkalmazása: az inetimologikus magánhangzók ilyen esetekben a torlódó mássalhangzók elé, azaz abszolút szókezdő helyzetbe kerülnek. Ezzel a jelenséggel a helynevek körében lényegesen kisebb számban találkozhatunk, mint a bontóhanggal történő feloldással, és rendszerint olyan nevekben fordult elő ez a megoldás, amelyekben a mássalhangzó-kapcsolat első eleme *s*, *sz*, *zs* vagy *z*, a második eleme pedig explosíva (főleg *t*) volt. Ez alól a „szabályosság” alól csupán egy-két kivétel van a vizsgált korpuszban: az *Ignéc* (+?1248/393) < szl. *Gnojici* hn., illetve részben az *Izsnýete* (1553: *Iznete*) < *Zsnyéte* (1248/402: *Snethe*) szn. < szl. *Žneta* szn.

Előtéthangként a szóeleji mássalhangzó-torlódást főképpen *ě ~ i* hang oldotta föl (részben a következő magánhangzóval megegyező hangként, részben a neutrális szabály értelmében). Mély hangrendű alapszóban következett be a módosulás az *Eszkáros* < *Szkáros* (1270/272: *Skarus*) < szl. *Skariš(ov)* szn., az *Esztár* (1215/550: *Yztharij*) < *Sztár* (1291–4: *Star*) < szl. *Starý* szn., az *Esztáva* (1693: *Esztava*) < szl. *Stava* hn., az *Esztelnek* ~ régi *Isztoľnok* (1332–7: *Izkuľnok*) < szl. *Stolnik* hn., az *Ispáca* < *Spáca* (1274/329: *Spacha*) < ném. *Spác* (1326: *Spach*) szn., az *Ispánk* (1393/406: *Yspank*) < *Spánk* (1409: *Spank*) < személynévi áttételén keresztül az *ispán* ~ *spán* közszóból,⁴ az *Istál* (1260: *Alistal*) < *Stál* (1256: *Staul*) < frank *stall* ’ház’, az *Isztáncs* < *Sztáncs* (1290–300: *Stanch*) < szl. *Stanča* hn., az *Isztina* < *Sztina* (1392: *Stino*) < ném. *Stein* hn., az *Isztoľna* < *Sztoľna* (1448: *Sztholna*) < szl. *Stol(i)no* hn. stb. nevekben.

Palatális névben láthatjuk az inetimologikus *ě ~ i* hangot az *Esztebnek* < *Sztebnik* (1492: *Zthebnyk*) < szl. *Stebnik* hn., az *Eszteregnye* (1390: *Eztrengnye*) < szl. **Struganja* hn., az *Isztimér* ~ régen *Esztémér* (1543: *Ezthemer*) < *Sztémér* (1220/550: *Zthemur*) < szl. *Stamer* szn., valamint az *Öszpöte* ~ régen *Eszpöte* (1399: *Ezpethe*) < szl. *Spyta* szn. és a mai *Strém* ~ régi *Ösztörmén* (1230 k. *Ezturmen*) < szl. *Strmen* hn. nevek esetében.

Az etimológia bizonytalansága vagy éppen tisztázatlansága miatt kérdéses az *ě ~ i* előtét hang volta több helynevünkben is; vö. például *Iskolt* (1349: *Iskolth*) < *Skolt* (1281: *Skalch [ɔ: Skalth]*), *Istring* (1324: *Iztreng*) < *String* (1319: *String*),⁵ *Iszkáz* (1212: *Thetheuszikaz*) < talán a szl. *skaz* az alapszava.

Az *o* előtét hang oldotta fel az *Orosztony* (1251: *Vruzton*) < szl. *Rustin* hn., az *Osztopán* (1229: *Ostupan*) < szl. *Stupan* hn. vagy az *Ozdabugy* (1278/281/386: *Ozdabugh*) < *Zdabugy* (1299: *Zdubugh*) < szl. *Zdebudice* hn. helynevek szóeleji mássalhangzó-torlódását.

Kétféle előtét hang szüntette meg a torlódást a mai *Izdoba* ~ régi *Ozdoba* (1410/769: *Ozdoba*) < *Zdoba* (1335/382: *Sdoba*) < szl. *Zdoba* szn., valamint a

⁴ Csak abban az esetben tartozhat azonban ide a név, amennyiben az *ispán* lexéma egy szláv *špan* közszó átvétele (ehhez azonban lásd KESZLER 1969: 11, illetve TESz., EWUng. is).

⁵ Ezekben a példákban az *i* elsődleges vagy inetimologikus volta a kérdéses.

mai *Ozsdola* ~ régi *Izsdula* (1332–7: *Ysdula*) < szl. *Ždala* hn. esetében. (Az *i* ~ *o* előtétthangként váltakozására a közszavak körében is akad példa; vö. például *iskola* ~ *oskola* < lat. *schola*.)

C) Olykor egyszerre több típusú feloldási mód is érvényesülhetett egyazon névben, különösen akkor, ha az elején kettőnél több mássalhangzó torlódott: a *Perenye* (1333: *Pyrennye*) helynév hangalakját az elsődleges szláv *Prveni* helynévből például a bontóhanggal történő feloldás és a *v* egyidejű kiesése hozta létre.

A szóeleji mássalhangzó-torlódás feloldására a régiségben olykor más megoldást használt föl a nyelv, mint ami a név mai hangalakjában tükröződik. A megszokásos feloldási mód például az előtétthang alkalmazása a szláv eredetű (vö. szl. *Sbodja* hn.) *Izbugya* helynév esetében, ám ennek helyén a régiségben torlódásos *Zbugya* (1235–70/409: *Zbugya*), illetve bontóhanggal feloldott *Zubugya* (1301/371: *Zubugya*) formákat találunk. Az egyik mássalhangzó kivetése eredményezte a torlódás feloldását a mai *Kis-* és *Nagyradna* helynevek ugyancsak szláv eredetű utótagjában (vö. szl. *hradna* közszó), a régiségben azonban a torlódásos (1493: *Kyshradna*) forma mellett bontóhanggal történő feloldást is láthatunk (1329: *Garadna*). Az utóbbival mutatnak rokonságot a *Zólyom* (< szl. *Zvolen* hn.) és a *Trisz* (< szl. *Stříž* ~ *Střež* szn.) helynevek: mindkettőben az egyik mássalhangzó elmaradása eredményezte a ma élő hangalakot (ezek a formák adatolhatók a régiségből is; vö. +1135/262/566: *Zolium*; 1496: *Triss*), de a korai oklevelekben a bontóhanggal történő feloldásra is találunk adatokat (vö. 1150 k.: *Zouolon*; 1295/másolat: *Sztiriz*). A példák a bontóhanggal történő feloldás kiemelt jelentőségéről, elterjedtségéről is árulkodnak az ómagyar korban. A szláv *Zdětín* helynévből a magyarban mássalhangzó-kivetéssel létrejött mai *Zétény* (vö. 1357: *Zethun*) mellett a régiségben előtétthanggal alakult *Izdétény* (1233/446: *Izdetthen*) forma is felbukkan. A mai *Szkáros* történeti adatai között a torlódásos *Szkáros* (1327: *Zkarus*) mellett a bontóhanggal feloldott *Szakáros* (1304–11 k.: *Zakarus*), illetőleg az előtétthangot tartalmazó *Iszkáros* (1468: *Izkaros*) alakot egyaránt fellelhetjük.

Az előző példákban a különböző hangalakok mögött azonos a denotatív jelentés, azaz ugyanannak a helynek a neveiként szerepelnek az alakváltozatok. Nem ritka ugyanakkor az sem, hogy különböző objektumok megjelöléseként találkozzunk azonos etimológiai előzményből (azaz például egyazon szláv helynévből) magyarázható, de hangalakilag — a torlódás eltérő feloldása miatt — elkülönülő névformákkal. Így, azaz tulajdonképpen névhasadással⁶ jött létre például a számos *Orbó* ~ *Varbó* helynevünk is egy elsődleges szláv *Vrbov(o)* helynévből, vagy ez magyarázza a *Hrussó*-nak és a *Balogrussó* utótagjának, illetőleg a *Garadná*-nak és a *Kisradna* utótagjának az elkülönülését is. Ilyen párhu-

⁶ A szóhasadás mintájára névhasadásnak nevezett jelenséget KISS LAJOS foglalta össze részletesen (1994, de lásd még 1995: 24 is).

zamos alakulatokból azonban csak kevés példánk van, amelyek így nem adnak arra lehetőséget, hogy az eltérő fejlődés mögött területi különbségeket keressünk.

A szóeleji mássalhangzó-torlódás feloldása nyomán a helynevekbe bekerülő inetimologikus magánhangzóról *ö s s z e s s é g é b e n* a következőket mondhatjuk el. Ezek az anorganikus hangelemek alapvetően két etimológiai csoportot érintenek: a szláv eredetű jövevényneveket egyrészt, illetve a személynévből (döntően szláv személynévből) alakult helynevek körét másrészt.⁷ Ez a szláv–magyar nyelvi kölcsönhatások intenzitására is rámutat: a magyar nyelv a nagy számú szláv jövevénytől mellett igen tekintélyes mennyiségben (bizonyára a közszavakét jócskán meghaladó mértékben) vett át személy- és főképpen helyneveket a szóeleji mássalhangzó-torlódást kedvelő szláv nyelvekből. Az ilyen, a magyartól alapjában eltérő alakszerkezetű nevek aztán többségükben alaki módosuláson mentek keresztül: szóeleji mássalhangzó-torlódásukat főképpen bontóhangok segítségével szüntette meg a magyar nyelv, s noha a bontóhang csaknem kizárólagosan a következő magánhangzóval volt azonos, számolnunk kellett egy a közszókinszben szerepet kevésbé játszó bontóhanggal is: az *a* feloldó erejével. Az *ě ~ i* elsősorban előtét hangként tűnik jelentősebbnek a helynevekben.

2.2. A h a n g s ú l y t a l a n h e l y z e t b e n , s z ó b e l s e j é b e n előforduló járulék-magánhangzók helyzete és további viselkedése (ha úgy tesszük: stabilitása) lényeges eltéréseket mutat aszerint, hogy a szeretlen magánhangzó bekerülése kettős vagy hármas mássalhangzó-torlódást szüntet-e meg, illetve névbelseji és nyílt vagy nevet lezáró és zárt szótagot hoz-e létre.

a) A név belsejében hármas torlódást oldott föl nyílt szótagot teremtve a megelőző szótagbelivel azonos magánhangzó a *Besztrec* < *Bisztrec* (1287: *Byztruch*) < szl. *Bisztrec* hn. vagy az *Eszterény* < *Esztrány* (1427: *Eztran*) ~ *Osztrány* (1297/776: *Ostran*) < szl. *Ostrany* hn. helynevekben. Mindegyik esetben az inetimologikus hangot tartalmazó változat őrződött meg máig.⁸ Váltakozik a régiségben a torlódást tartalmazó és az azt feloldó hangalak a baranyai *Dombró* névben: 1330: *Dumburou*, 1332/437: *Dumbro* ~ *Dumbrou*, 1403/406:

⁷ Természetesen a helynevekben vannak olyan közszó elemek is, amelyek a szóeleji mássalhangzó-torlódás feloldásaként bővültek inetimologikus magánhangzóval, s ezek is többségükben szláv eredetre mennek vissza; vö. például *brát* (1266/270/499: *Brath*) > *barát* (1261/411: *Barath*), *hraszt* (+1252/[1270]: *Hraztou*) > *haraszt* (+1252/[1270]: *Harozthov*), *brázda* (1086: *huzeu-brazda*) ~ *barázda* (1259–66/XIV.: *Wrdugbarazdaya*), *krályi* (1113: *Crali*) > *király* (1267: *Kyraly*), *szreda* > *szereda* (1177/550 k.: *Zeredahel*) stb. Ezekkel a lexémákkal azonban nem kívánok bővebben foglalkozni, hiszen a problémakörüket részletesen áttekintette NYÍRKOS ISTVÁN monográfiája (1993: 29–80), s minthogy e szavak helynevekbeli vagy közszó előfordulása és hangtani viselkedése között semmilyen eltérés nem figyelhető meg, további tárgyalást nem igényelnek.

⁸ A fenti nevekkal azonos szláv etimonból származó *Bisztra* (1405: *Biztra*) és *Osztró* (1113: *Stro*) nevekben ugyanakkor az elsődleges hangalak az általános a régiségben is és napjainkban is. A hármas torlódás feloldásának az igényét azonban jól mutatja, hogy más helyek neveiként a régi *Osztra* (1303/352//450: *Oztra*) és *Osztró* (1475: *Oztro*) formáknak ma *Oszra*, illetve *Oszró* (*Csány-oszró*) felel meg. Mindkét névben a *t* kiesése szüntette meg a hármas mássalhangzó-torlódást.

Domborow. Minthogy a település a későbbiekben nem szerepel ilyen néven (a mai *Mozsgó*-val azonos), nem dönthetünk a továbbélést illetően sem. Ez a szláv eredetű névforma (vö. szl. *dǫbrava* ~ *dǫbrova* 'tölgyerdő') azonban előfordul másutt is: a mai romániai *Dombró* a régiségben ugyancsak *Domboró* alakban adathozható (1291: *Dumborou*). Ez az elsődleges, a torlódásos alak továbbélését mutatja.

b) Ugyancsak név belsejében és ugyancsak hármastorlódást szüntető magánhangzó a következő példákban, ám minthogy az előzőekkel ellentétben zárt szótagot hozott létre, bekerülése véglegesnek bizonyult. A mai *Nagykapornak* helynév szláv eredetű (vö. szl. *Koprnik* hn.) utótagjának nemcsak a régiségben (1237: *Copurnuch*), hanem ma is a mássalhangzó-torlódás feloldása utáni hangalakját találjuk. Ugyancsak megmaradt a torlódást feloldó inetimologikus magánhangzó a mai *Törösznök* ~ R. *Teresznek* (1416: *Tereznek*) helynévben (a szl. *Trstenik* > m. *Teresznek* megfelelés mögött több szerzetlen vokális magánhangzó is rejlik).

c) A név belsejében kettős torlódást feloldó és nyílt szótagot teremtő magánhangzó csak ritkán őrződik meg a későbbiekben is a helynévben. Megmaradásának lehetünk tanúi az *Enese* < *Inse* (1360: *Inse*) < *Inse* szn.,⁹ *Ladamóc* (1298: *Ladamach*) < szl. R. **Ladmovci* hn., *Patalom* < *Patlon* (1275: *Pothlon*) < ném. R. *Botlin* szn., *Rokolány* (1273: *Mogor Rokolan*) < szl. R. **Rakljani* hn., *Sereden* (1323: *Sereden*, illetve a településnévhez előzményül szolgáló víznévként: 1270: *Seredunke*) < szl. *Žerdenka* vn. nevekben. Az átmeneti feloldás után a nevek tekintélyes részében ugyanakkor megmarad az eredeti torlódásos alak. A szláv eredetű *Rozvád* (szl. R. *Rozvadz* < *Rozvadjǫ* hn.) az ómagyar korban *Rozvád* (1493: *Rozwad*) és *Rozovágy* (1212: *Razovag*), *Oszlány* (szl. *Oslany* hn.) *Oszlány* (1254/367: *Ozlan*) és *Oszolány* (1283/505/830: *Ozolan*) alakban egyaránt felbukkan, a mai *Szolcsány* (szl. *Sedlčany* ~ *Selčany* hn.) régen *Szelecsény*-ként (1337: *Scelechen*), a mai *Vihnye* (szl. *Vyhne* hn.) pedig *Vihinye*-ként (1326: *Vyhine*) szerepel, a mai *Köröstarcsa* személynévi eredetű utótagja (vö. 1211: *Tarsa* szn., 1300: *Tarcha* szn.) a régiségben *Terecsa* (1221/550: *Terecha*) hangalakban adathozható, a puszta személynévi eredetű (1337: *Zebegneu* szn.) *Zebegnyő* (1321: *Zebegneu*) a régiségben *Zebegenyő* (1290: *Zebegunew*) formában is felbukkan. A besenyő törzsnévből (*Talmač*) származó *Tolmács* településnév *Tolmács*-ként (+1075/+124/+217: *Talmach*) és *Tolomács*-ként (1209 Pp.: *Tholomach*) is szerepelt a korai ómagyar korban. Nem ritkán közszoói előzményre visszavezethető helynevekben találkozunk a szóbelseji kettős torlódás feloldásaként bekerülő inetimologikus magánhangzóval. *Peleszarvad* utótagjának (amely a *szarv* közszoó -*d* képzős származékként magyarázható) a régiségben *Szaravad* (1329: *Zarauad*), a szolgák, udvarnokok településeként szereplő *Szolagyőr* elő-

⁹ Alaki módosulását az *ünő* szóból származó *Enese* személynév is befolyásolhatta.

tagjának *Szologa-* (1222: *Zuluga-Geurienses*), *Sormás-nak*, *Kis-* és *Nagysármás-nak* pedig (amely a *sárma* 'kígyóvirág' növénynévvel tartozik össze) *Saramás* (1347: *Saramas*, 1329: *Saramas*) hangalakja is adatolható. A végső soron a *komló* növénynévből magyarázható *Komlód* helynév *Komolód* (1335: *Comolod*), *Szalárdalmás* ugyancsak növénynévi utótagja *Alumás* (1291–4: *Alumas*), az *udvar* 'udvarház, kúria' főnévből alakult *Udvard* és *Udvarfalva Odovart* (1209: *Oudouort*) ~ *Odovarfalva* (1332–4: *Odouarfalua*), a *keskeny* melléknév *-d* képzős származékeként magyarázható *Keskend* pedig *Kesekend* (1289/291: *Kesekund*) változatban is felbukkan a régi oklevelekben. A torlódás megszüntetése (és az inetimologikus magánhangzó) azonban ezekben a lexémákban csak átmetinek bizonyult.

E mögött a változás mögött minden bizonnyal a két nyílt szótagos tendencia működését gyaníthatjuk: a nevekben a mássalhangzó-torlódás megszüntetésének az ómagyar korban jelentkező igénye feloldotta a mássalhangzók kapcsolatát (mégpedig nagy általánosságban a megelőző magánhangzóval azonos hanggal), majd az ezáltal rendre a második vagy ritkábban harmadik nyílt szótagba került magánhangzó a tendenciaszerűen zajló hangváltozás áldozatául esett.

d) Ha egy helynév végén két mássalhangzó található, a közük bekerülő inetimologikus magánhangzó zárt szótagot teremt. A feldolgozott korpuszban néhány kivételtől eltekintve — mint amilyen például a *Szomajn* személynévből (1261–6: *Zomoyn* szn.) alakult *Szomajn* (1275: *Zomoyn*) > *Szomajom* helynév — kizárólag egyszótagos CVCC szerkezetű neveket érintett ez a változás. Azt az előzetes feltevésünket, mely szerint a zárt szótagi magánhangzó stabilabb, „védebb” nyílt szótagbeli társánál, az alábbi helynevek látványosan igazolják. A névvégi torlódás feloldásának eredményeként létrejövő CVCVC struktúra ugyanis lényegesen gyakrabban marad fenn napjainkig a variációkat mutató nevekben, mint a CVCC szerkezetű megfelelője. A magán- és mássalhangzók kiegyensúlyozott egymásutánosságát mutató változat őrződött meg a *Gyüreg* (1371–2: *Gyrug*) < *Gyürg* szn. (1216/550: *Gyurg* szn.), *Kátoly* < *Kátl* (1299: *Katlh*) < *Katl* szn. (1210: *Katl* szn.), *Majos* (1347: *Moius*) < *Majs* szn. (vö. 1209: *Moys* szn.), *Majosháza* (1377: *Moyushaza*) < *Majsháza* (1337: *Moyshaza*) < *Majs* szn.¹⁰, *Pányok* (1311/415: *Panuk*) < *Pányk* (1263: *Panc*) < *Pányk* szn. (1326: *Pank* szn. < szl. *Pqk* szn.), *Petek* < *Petk* (1478: *Pethk*) < *Petk* szn. (1211: *Petch* szn.), *Terep* (1493: *Therep*) < szl. *Terp* szn., *Újbarok* (1339: *Baruk*) < *Bark* (1326/327/383: *Bark*) < *Bark* szn. (1277: *Bark* szn. < ném. *Bork* ~ *Borck* szn.), illetve esetleg a *Vizsoly* (1256: *Wysul*) < *Vizsly* (1220/550: *Visl*) nevekben. A torlódásos alak jutott ugyanakkor fölénybe a *Zsurk* személynévből (1211:

¹⁰ A mai *Majs* helynév egy másik személynévi alapszóból származtatható (*Majsa*), így az előző nevekkel nem tartozik össze.

Surc szn.) alakult *Zsurk* településnév esetében a régiségben adatható *Zsuruk* (1067 k./267: *Suruk*) alakkal szemben.¹¹

Az azonos etimológiai előzményből származó, de eltérő denotatív jelentéssel bíró helynevek között hangalaki elkülönülést eredményez az, ha az egyik névben a névvégi mássalhangzó-torlódás megmarad, a másikban pedig egy betoldódó magánhangzó megszünteti azt. A mai *Bátyok* (1323: *Bagak*) és *Batyk* (1251: *Bogk*) nevek mindegyike ugyanarra a *Batyk* személynévi (vö. 1231: *Bothk* szn.) formára vezethető vissza. A *Márk* személynévből (1207: *Marc* szn.) alakult helynevekre mind az ómagyar kori, mind a mai hangalakjukat tekintve kettősség jellemző: *Márok*-féle továbbélést láthatunk a mai *Márok* (1468: *Marok*), *Márok-föld* (de vö. 1345: *Markfeulde*), *Márokpapi* (de vö. 1330: *Marc*) helynevekben, *Márk*-ként őrződött meg ugyanakkor a mai *Márkháza* (1439: *Markhaza*) helynév előtagjában.

Az előző példaanyag alapján azonban nem csupán az inetimologikus magánhangzót tartalmazó változatok uralomra jutásáról győződhetünk meg, hanem emellett a betoldódó magánhangzók minőségére nézve is leszűrhetünk egy igen lényeges megállapítást: kétségtelen, hogy az egyszótagú, két mássalhangzóra végződő (azaz CVCC struktúrájú) helynevekben a névvégi mássalhangzók torlódását mély hangrendű alapszóban az *o* (illetve talán az *u*), magas hangrendűben pedig az *e* bontotta meg. S még egy közös vonás: az ilyen struktúrájú alapszó rendre személynévi eredetre vezethető vissza.

A szavak belsejébe bekerülő inetimologikus magánhangzók kapcsán *ö s z - s z e s s é g é b e n* azt állapíthatjuk meg, hogy *e* hangok további sorsa igen nagy mértékben függvénye annak, hogy milyen szótagtípusokban helyezkednek el. Egy nyelv szótagviszonyainak alakulása ugyanis lényeges változást irányító, befolyásoló tényező, s különösen jelentősek a szorosabb értelemben vett hangtörténeti kihatásai (lásd ehhez még BENKŐ 1980: 64 is).

3. A helynevekben fellépő inetimologikus magánhangzók problémakörének mintegy zárásaként érdemes egy rövid utalást tennünk arra, hogyan viszonyul-

¹¹ Az más kérdés, hogy ma is vannak olyan helyneveink, amelyek őrzik eredeti (vagy nem ritkán éppen hogy másodlagosan létrejött) CC névvégüket. Az etimológiailag elsődleges utolsó szótagbeli magánhangzó kiesése eredményezett mássalhangzó-kapcsolatot például a pusztai személynévi eredetű *Apc* (1246/383: *Opucz*; vö. 1138/329: *Opus* szn. ~ 1290–1301: *Opoch* szn.), *Paks* (1332–7: *Pakws*; vö. 1224: *Pacus* szn.) helynevek végén, a *Nagyhind* (1274: *Hymud*, 1234: *Hymd*) és *Marosbél* (1219/550: *Belud*) személynévi eredetű utótagjában (vö. 1138/329: *Himudí* szn., illetve 1220: *Belud* szn.), illetőleg a szláv helynév átvételeként magyarázható *Kesztölc* (1290 k.: *Kestelz*; vö. szl. *Kostelec* hn.), *Patvarc* (1335: *Potvorch*; vö. szl. *Potvorice* hn.), *Szelincs* (1243: *Scelench*; vö. szl. *Zeleneč* hn.) vagy *Zsérc* (1248/326: *Serch*; vö. szl. *Žirec* hn.) településnevekben. Azt a kérdést, hogy ennek a különbségnek az itt szereplő helynevek és a fent látottak között mi a magyarázata, azaz hogy miért tűri el (sőt hozza létre) ugyanazt a hangtani arculatot az egyik névben a nyelv, és miért igyekszik megszüntetni a másikban, egyelőre nem tudom megválaszolni.

nak az itt tapasztaltak ahhoz, amit BENKŐ LORÁND figyelt meg e téren a korai ómagyar kor másik nyelvemléktípusa, a korai szövegemlékeink vonatkozásában. A vizsgált szövegemlékek szóanyagában meglehetősen nagyszámú a szláv jövevényszó, s közöttük is egész sor olyan van, amely az átadó nyelvben kétségkívül két mássalhangzós kezdetű volt. Ezek egy kivétellel mindig vokális-feloldással szerepelnek, s ez az egyetlen kivétel (HB: *bratym*) is hamar társai sorsára jutott: nagyszámú más ómagyar kori előfordulása között nincs egyetlenegy sem, amely már ne a feloldást mutatná (1980: 66–7). Mivel ezek a szavak általában mind honfoglalás utáni jövevények, a nyelvemlékeink ezen állapota BENKŐ szerint „a jelenség nagy mértékű és viszonylag gyors érvényesülésének tanúsága” (i. m. 67). Ugyanakkor a számos szövegekbeli jövevényszó között egy sincs, amelyik más helyzetű két egymást követő konzonzánsát feloldaná (uo). A helynévi szórványok ennél valamivel összetettebb képet mutatnak: a szóeleji mássalhangzótorlódásuk közel sem minden esetben szűnik meg, olykor pedig a feloldás ideiglenesnek bizonyul. Minden valószínűség szerint szerepe lehet ebben a nyelvi környezetnek is: kétnyelvű vidéken a nyelvhasználók etnikai-nyelvi megoszlása révén kettős névhasználatra is gondolhatunk. A másik eltérés pedig a nevek belsőjében álló mássalhangzó-kapcsolatok feloldásában mutatkozik meg: számos példa jelzi, hogy nem csupán a hármas, hanem sokszor a kettős torlódást is megszüntette egy betoldódó inetimologikus magánhangzó, igaz, többnyire csak időlegesen. Végérvényesen megállapodott, stabil helyzetbe elsősorban zárt szótagi (azon belül is főképpen nevet lezáró zárt szótagi) inetimologikus magánhangzó jutott. Az azonban kétségtelen, hogy szervesen magánhangzóval a helynevek körében is legnagyobb arányban az elsőszótagi, korábbi mássalhangzó-torlódást feloldó pozícióban találkozhatunk.

4. Az inetimologikus mássalhangzók bemutatására e helyütt terjedelmi korlátok miatt nem vállalkozhattam. A magánhangzókénál is szerteágazóbb problémakörük ugyanis egy újabb, tanulmány méretű összefoglalásukat követeli meg, hasonlóan ahhoz, ahogyan NYIRKOS ISTVÁN is önálló — igaz, könyvnyi terjedelmű — írást szentelt a feldolgozásuknak.

TÓTH VALÉRIA

Irodalom

- BÁRCZI GÉZA (1958): *Magyar hangtörténet*. Bp.
BENKŐ LORÁND (1980): *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegemlékei*. Bp.
BÉNYEI ÁGNES–PETHŐ GERGELY (1998): *Az Árpád-kori Győr vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése*. A Magyar Névtár Kiadványai 2. Debrecen.
EWUng. = *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen I–II*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Bp., 1993–1995.

- FNESz. = KISS LAJOS: *Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II*. 4., bővített és javított kiadás. Bp., 1988.
- HOFFMANN ISTVÁN (2002): Egy újabb nyelvtörténeti adatbázisról. In: *Köszöntő kötet B. Gergely Piroska tiszteletére*. Szerk. GRÉCZI-ZSOLDOS ENIKŐ–KOVÁCS MÁRIA. Miskolc. 65–8.
- KESZLER BORBÁLA (1969): *A szókezdő mássalhangzó-torlódásokfeloldása korai jövevényszavainkban*. NytudÉrt. 63. sz. Bp.
- KISS LAJOS (1994): Etimológiailag azonos földrajzi nevek alaki elkülönülése („névhasadás”). *MNyTK*. 200: 103–7.
- KISS LAJOS (1995): *Földrajzi neveink nyelvi fejlődése*. NytudÉrt. 139. sz. Bp.
- MNyT. = BÁRCZI GÉZA–BENKŐ LORÁND–BERRÁR JOLÁN: *A magyar nyelv története*. Bp., 1967.
- NYIRKOS ISTVÁN (1987): *Az inetimologikus mássalhangzók a magyarban*. Debrecen.
- NYIRKOS ISTVÁN (1993): *Az inetimologikus magánhangzók a magyarban*. Debrecen.
- NYIRKOS ISTVÁN (1996): A szóeleji mássalhangzó-torlódások feloldásának egymáshoz viszonyított megoszlásáról. In: *Nyelv, nyelvész, társadalom. Emlékkönyv Szépe György 65. születésnapjára barátaitól, kollégáitól, tanítványaitól*. Szerk. TERTS ISTVÁN. Pécs. II, 203–6.
- NYIRKOS ISTVÁN (1997): Szóeleji hangok eltűnése a magyarban. In: *Szavak — nevek — szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára*. Szerk. KISS GÁBOR–ZAICZ GÁBOR. Bp. 256–63.
- PÓCZOS RITA (2001): *Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 5. Debrecen.
- RÁCZ ANITA (2003): *Bihar vármegye ómagyar kori településneveinek történeti-etimológiai szótára*. Megjelenés alatt.
- TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. I–III. Bp., 1967–76. IV. Mutató. Bp., 1984.
- TÓTH VALÉRIA (2001): *Az Árpád-kori Abauj és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 4. Debrecen.